

Grote Bickersstraat 76
1013 KS Amsterdam

Postbus 1903
1000 BX Amsterdam

tel 020 522 59 99
fax 020 622 15 44
e-mail info@veldkamp.net
www.veldkamp.net

COB focusgroepen tweede kwartaal 2009: Den Haag

Yolanda Schothorst, Judith ter Berg

juni 2009

projectnummer: 4980

Inhoud

1	Inleiding	1
2	Onderzoeksverantwoording	2
2.1	Opzet en uitvoering van het onderzoek in mei 2009	2
2.2	Interpretatie rapportage	2
3	Resultaten	4
3.1	Algemene indruk van de groepsgesprekken	4
3.2	De stand van zaken in de samenleving en de economische en financiële crisis: argumenten en overtuigingen	5
3.3	Verdiepingsthema 1: berichtgeving in de media over economische en financiële crisis	9
3.4	Verdiepingsthema 2: Opvoeding	12
4	Conclusies	19
	Bijlagen	
1	Uitnodigingsbrief	
2	Checklist/kwantitatieve vraag	
3	Respondentenlijsten	

1 Inleiding

Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) voert sinds 2007 het Continu Onderzoek Burgerperspectieven uit. Dit onderzoek heeft tot doel ontwikkelingen in persoonlijke en maatschappelijke zorgen en politieke wensen te volgen, te analyseren en te relateren aan de sociaal-culturele diversiteit in de bevolking. Dit inzicht moet tot stand worden gebracht door middel van a) kwartaalenquêtes en b) verdiepend en verkennend kwalitatief onderzoek.

Het verkennend onderzoek wordt vanaf augustus 2008 elk kwartaal uitgevoerd door Veldkamp en Ferro. Elk onderzoek bestaat uit het voeren van vier groepsgesprekken, twee door elk bureau.

De twee te beantwoorden algemene onderzoeksvragen zijn door het SCP als volgt geformuleerd:

- Wat zijn de maatschappelijke zorgen van de Nederlanders?
- Hoe moeten bepaalde onderzoeksresultaten uit het kwantitatieve onderzoek worden geïnterpreteerd en verklaard?

De tweede onderzoeksvraag wordt per onderzoek nader ingevuld.

Navolgend rapport betreft de verslaglegging van de resultaten van het door Veldkamp uitgevoerde deel van het onderzoek in mei 2009.

Voor dit kwartaalonderzoek wilde het SCP de maatschappelijke zorgen toespitsen op de stand van de Nederlandse samenleving en de economische en financiële crisis en de berichtgeving hieromtrent. Verder moesten de volgende twee verdiepingsthema's aan de orde worden gesteld:

- Hoe kijken de respondenten naar de berichtgeving in de media rondom de economische en financiële crisis?
- Hoe kijken respondenten aan tegen de manier waarop er in Nederland wordt opgevoed?

In het volgende hoofdstuk geven we een onderzoeksverantwoording. In de hoofdstukken daarna gaan we in op de bevindingen van het onderzoek.

2 Onderzoeksverantwoording

2.1 Opzet en uitvoering van het onderzoek in mei 2009

Veldkamp heeft in mei 2009 twee gesprekken gevoerd in Den Haag. In overleg met het SCP is besloten om de groeps gesprekken bij deze meting wederom in te richten naar opleidingsniveau. Het volgende steekproefdesign is gehanteerd voor de groepen:

- groep 1: lager opgeleiden (t/m mbo), mannen en vrouwen, 18 jaar en ouder;
- groep 2: hogeropgeleiden (mbo+), mannen en vrouwen, 18 jaar en ouder.

De selectie van de deelnemers is uitgevoerd via het panel van ons zusterbedrijf (TNS NIPObase). Een willekeurige selectie van relevante panelleden uit Den Haag en omgeving kreeg per mail een uitnodiging voor deelname aan het onderzoek (zie bijlage 1). In totaal stuurden wij 600 uitnodigingen. Er hebben 57 panelleden positief gereageerd. Met inachtneming van de eisen ten aanzien van leeftijd, geslacht, opleiding en gezinssamenstelling is daaruit een definitieve selectie gemaakt. Voor de groep lager opgeleiden hebben we aanvullend twee respondenten via een selectiebureau uitgenodigd om tot een goede groepssamenstelling te komen.

De groepsdiscussies zijn gevoerd op 14 mei 2009 in een vergadercentrum in Den Haag. De opdrachtgever is de gelegenheid geboden getuige te zijn van de gesprekken.

In totaal hebben zestien personen deelgenomen: acht lager opgeleiden en acht hogeropgeleiden. Een overzicht van deze deelnemers is opgenomen in bijlage 3. De beide gesprekken zijn gevoerd aan de hand van een gesprekpuntenlijst. De lijst is in overleg met de opdrachtgever opgesteld (zie bijlage 2). De groepsdiscussies hebben elk twee uur in beslag genomen.

2.2 Interpretatie rapportage

Kwalitatief onderzoek stelt ons in staat inzicht te verkrijgen in de motieven, attitudes en achterliggende verklaringen van de doelgroep. Deze vorm van onderzoek is open en exploratief en gaat in op wat uit de respondenten zelf naar voren komt. In dit rapport worden uitspraken gedaan over heersende opvattingen over de stand van zaken in de samenleving, de opinies over de economische en financiële crisis, de berichtgeving hieromtrent en de wijze waarop men aankijkt tegen opvoeding in een tweetal groepen.

Bij dit kwalitatieve onderzoek gaat het om het vóórkomen van bepaalde uitspraken en niet om de frequentie waarmee de uitspraken worden gedaan. Opgenomen citaten dienen als ondersteuning en illustratie; deze citaten zijn cursief en door dubbele aanhalingstekens aangegeven. De resultaten uit dit kwalitatieve onderzoek zijn niet generaliseerbaar naar de specifiek onderzochte groepen als geheel. Bij kwalitatief onderzoek moet altijd rekening worden gehouden

met toevallige bevindingen als gevolg van de groepssamenstelling; dat effect is sterker indien maar een beperkt aantal gesprekken plaatsvindt, zoals in dit onderzoek het geval was. Wel geven ze een beeld van hoe in de betreffende groepen over de onderscheiden thema's wordt gedacht.

3 Resultaten

3.1 Algemene indruk van de groepsgesprekken

Voor dit onderzoek is net als in de voorgaande meting onderscheid gemaakt tussen lager opgeleiden en hogeropgeleiden. Tevens is extra aandacht besteed aan de gezinssamenstelling van respondenten, aangezien opvoeding een belangrijk thema zou zijn in de discussies. Dit om zorg te dragen voor een mix van personen met en zonder kinderen, empty nesters, alleengaande ouders.

Zoals al eerder is gebleken, blijken in de groepen met lager en hogeropgeleiden wel te verschillen naar voren te komen in de manier waarop onderwerpen aan bod komen. Lager opgeleiden zijn wat directer in hun reacties en opinies en stellen deze in de loop van het gesprek eventueel bij, hogeropgeleiden hebben meer de neiging hun kijk op de zaak te willen geven/toe te lichten en blijven vaak iets dichter bij hun oorspronkelijk mening/uitleg.

De groepsgesprekken verliepen beide in een geanimeerde sfeer. Men was geïnteresseerd en had een open houding ten opzichte van elkaar. Wel bleek dat de lager opgeleiden wat meer een groep vormden dan de hogeropgeleiden. Ze durfden toe te geven dat ze iets niet weten of ergens moeite mee hebben en maakten onderling wat vaker grapjes.

Voorafgaand aan deze meting was de veronderstelling dat de meningen zeer uiteen zouden lopen voor wat betreft het thema 'opvoeding'. De groepen bleken echter behoorlijk op één lijn te zitten. Ook liepen de gemoederen niet echt hoog op. Er was weliswaar discussie over dit thema, maar men kwam niet zeer hard tegenover elkaar te staan. In die zin hadden we de indruk dat men elkaar niet voor het hoofd wilde stoten in het becommentariëren van bepaalde opvoedingsopvattingen. Er leek sprake te zijn van het rekening houden met elkaars situatie en anderen niet willen aanspreken op gevoeligheden, bijvoorbeeld de situatie om als alleenstaand ouder kinderen op te voeden of de zorg te hebben voor kinderen met bepaalde problemen.

De laatste vraag in elke meting is de vraag wat men ervan vindt dat de overheid dit onderzoek laat uitvoeren. Zoals ook al in eerdere metingen bleek, is men positief gestemd over dit initiatief. Het geeft blijk van een betrokken houding van de overheid en interesse in de opinies van burgers. Het is goed dat de overheid het oor te luister legt bij de burgers. Maar zoals er vermanend wordt opgemerkt door een respondent: *"Ze moeten niet alleen maar horen, maar ook luisteren."* Echt zinvol wordt een onderzoek als dit pas volgens de lager opgeleiden als de resultaten ergens toe leiden. Bij de hogeropgeleiden is vervolgens nagegaan wat er dan met de resultaten moet worden gedaan. Er wordt gesuggereerd de resultaten te publiceren, maar veel verder dan dat komt men niet.

3.2 De stand van zaken in de samenleving en de economische en financiële crisis: argumenten en overtuigingen

Evenals in eerdere metingen is dit onderzoek begonnen met de stand van zaken in de Nederlandse samenleving: gaan we de goede of de slechte kant uit? De respondenten is allereerst gevraagd om hun overheersende gevoel over de stand van zaken in de Nederlandse samenleving weer te geven door hen de symbolische keuze tussen een grijze en een witte kaart voor te leggen. Het doel was na te gaan welke ideeën mensen hebben over de Nederlandse samenleving en welke ontwikkelingen zij verwachten in de nabije toekomst.

Net zoals in voorgaande discussies heeft men meer de neiging de focus te richten op de problemen dan op positieve ontwikkelingen, dit ondanks het feit dat de hogeropgeleiden ditmaal beduidend positiever gestemd zijn. Hoe liggen de verhoudingen binnen de groepen?

In de groep lageropgeleiden steken drie respondenten een witte kaart omhoog, vier andere een grijze en een respondent twijfelt en houdt het ten slotte op een dubbele kaart (wit en grijs). In de groep hogeropgeleiden wordt beduidend positiever gedacht. Dit resulteert in zeven witte kaarten tegenover één grijze kaart. Uit de bespreking naderhand blijkt dat de respondenten over het geheel genomen twee perspectieven hanteren. Een deel van de respondenten denkt aan de kwaliteit van het samenleven. Het gaat met name om het alledaagse contact tussen mensen in het publieke domein dat tegenwoordig minder vriendelijk zou zijn. Deze ontwikkelingen zijn leidend voor hun keuze voor een grijze kaart. Een ander deel van de respondenten refereert – ondanks de economische recessie – in haar keuze aan de economische welvaart en luxe die onze samenleving kent en de eigen positieve instelling in het leven. Deze respondenten kiezen overwegend voor een witte kaart.

Hierbij tekent zich een onderscheid af dat mogelijk te maken heeft met verschillen in opleidingsniveau. Opvallend is namelijk dat de lageropgeleiden vaker verwijzen naar, en dieper ingaan op de zogenaamde teloorgang van sociale omgangsvormen en de vermeende toename van criminaliteit. In de groep hogeropgeleiden worden deze zaken weliswaar ook genoemd, maar wordt de algemene stand van zaken van de Nederlandse samenleving eveneens vaker vanuit een economisch perspectief gezien.

Maatschappelijke verharding en toenemende intolerantie blijken ook in deze meting door beide groepen te worden gesignaleerd.

Van individualistisch tot asociaal gedrag

In beide groepen laten sommige respondenten zich afkeurend uit over het asociale gedrag dat veel mensen vandaag de dag zouden vertonen. De mentaliteit van mensen zou niet meer zijn zoals deze is geweest. *“De mentaliteit van mensen is veranderd.” “Ik vind het minder prettig dan voorheen, zeg maar.” “Mensen zijn meer met zichzelf bezig.”* Veel respondenten betreuren het zoekraken van normale omgangsvormen en het egocentrisme van veel mensen. *“Hoe mensen met elkaar omgaan vind ik jammer.”*

Dergelijke ontwikkelingen liggen ten grondslag aan de toenemende maatschappelijke verharding die veel respondenten ervaren. Het gaat daarbij onder meer om asociaal gedrag in het verkeer, zinloos geweld en allerlei vormen van criminaliteit. Een van de respondenten vertelt dat er maandelijks wordt ingebroken in haar auto en een ander zegt: *“Ze roven jouw tas en op de volgende hoek de volgende.”* Deze groep lager opgeleide respondenten voelt zich in de steek gelaten door overheid en heeft weinig vertrouwen in het rechtssysteem. *“Het wordt ook mogelijk gemaakt in dit land, criminelen worden nauwelijks gestraft.”* Omdat daders op betere bescher-

ming kunnen rekenen dan slachtoffers zouden zij geen aangifte meer doen, zo redeneren deze respondenten. Het gevolg is dat *“mensen in zichzelf gekeerd raken”*. Dat mensen zich minder met elkaar bemoeien heeft volgens de respondenten dus vooral met angst voor mogelijke consequenties van hun gedrag te maken. Dergelijke ontwikkelingen leiden ertoe dat de sociale controle alleen nog maar verder afneemt, aldus de respondenten. Iemand zegt bijvoorbeeld: *“Mensen bemoeien zich niet meer met elkaar, houden zich overal buiten.”* Er lijkt echter ook sprake van een bepaalde mate van nostalgie naar oude tijden: *“Vroeger ging ik naar de burens als er niemand was of er hing een touwtje uit de brievenbus, dat is tegenwoordig niet meer. Dat soort vrijheden kun je je niet meer voorstellen.”*

In relatie tot het verval van moraal in het algemeen, en de toenemende criminaliteit in het bijzonder noemen de respondenten net zoals in voorgaande metingen spontaan de invloed die de media hebben op de publieke opinie. De media zouden niet altijd een objectief beeld van de werkelijkheid representeren. Men verdenkt de media ervan in de berichtgeving bewust selectief te zijn of bepaalde zaken ‘op te kloppen’. Iemand uit de groep hogeropgeleiden voorspelt daarentegen dat het feit dat mensen zich tegenwoordig bewust zijn van de invloeden die van de mediaberichtgeving uitgaan, een tegenbeweging in gang zal zetten.

Eigen instelling van invloed op beleving

In beide groepen is een aantal respondenten van mening – in lijn met eerdere geluiden – dat een negatief oordeel of een positief oordeel over de samenleving voor een belangrijk deel afhankelijk is van de persoonlijke levensinstelling van mensen. Eén van de lager opgeleide respondenten reageert op de reeks voorbeelden van crimineel gedrag met de opmerking: *“Ik ga van mijzelf in plaats van anderen uit: de maatschappij dat ben jij”*. Sommige respondenten zeggen dan ook weerstand te voelen tegen de pessimistische kijk die veel mensen op de samenleving zouden hebben. De opmerkingen krijgen echter al gauw een beschuldigende ondertoon. Zo zegt een van hen bijvoorbeeld: *“Ik laat me niet door zwartkijkers weerhouden om alleen over straat te gaan.”* Iemand anders reageert daar onmiddellijk op: *“Dat is niet zwart kijken, dat is de realiteit.”* Hierop volgen nieuwe voorbeelden die de hoge mate van criminaliteit in onze samenleving moeten illustreren. En zo ontstaat een discussie tussen de lager opgeleide respondenten die allerlei voorbeelden van criminaliteit, zoals fietsenheling en autodiefstal aandragen om de meer positief gestemde respondenten, die denken ‘dat het allemaal wel meevalt’ te overtuigen.

De pessimistische teneur signaleren bepaalde respondenten niet alleen bij hun medeburgers; zij zien deze ook door de media gerepresenteerd. *“Wat wordt er tegenwoordig nog aan positief nieuws gemeld in het journaal”*, vraagt iemand zich in de groep lageropgeleiden af. Op dit moment komt de invloed van de mediaberichtgeving opnieuw ter sprake. De media zouden regelmatig een vertekend beeld schetsen. *“Want wat maak je zelf nou mee aan negatieve dingen?”* Iemand anders is het daar stellig mee eens, en vertelt dat ze nauwelijks inbraken heeft meegemaakt in een buurt waar toch 50 procent van de inwoners immigrant is: *“Turken en Marokkanen, ik vind ze eigenlijk heel gezellig.”*

Er zijn meer respondenten die zich ergeren aan het onterecht beschuldigen van allochtonen. Iemand anders stelt: *“(..) en de allochtone medeburger krijgt de schuld. Als er wat fout gaat, hebben zij het altijd gedaan. Daar stoor ik mij aan.”*

Deze respondenten zijn van mening dat een vriendelijke opstelling naar andere mensen het fundament vormt voor het prettig samen leven. Niet iedereen lijkt echter de mate waarin men-

sen zelf verantwoordelijkheid hebben voor de leefbaarheid van onze samenleving te onderschrijven.

Toename economische verschillen

Een thema dat in de hoger opgeleide groep naar voren komt betreft de toenemende economische verharding. Deze zou volgens hen vooral de meest kwetsbare groepen in de samenleving raken. Dat heeft deels te maken met het dwingende karakter van economische structuren. *“Als je economisch niet mee kunt komen dan val je buiten de boot. Er draait zoveel om geld in deze maatschappij.”* Voor mensen met een minder hoge opleiding zou de maatschappij bovendien steeds harder worden omdat sociale voorzieningen weliswaar beschikbaar zijn, maar de weg ernaar toe moeilijk toegankelijk is. *“Je moet hoog opgeleid zijn anders red je het bijna niet in deze maatschappij. Ik ken mensen die bijna niet meer mee kunnen komen, de samenleving wordt heel hard.”* In de nabije toekomst voorziet een deel van de respondenten dat de verharding alleen maar erger wordt en dat veel mensen niet tegen deze druk bestand zullen zijn. Er worden volgens hen hoge verwachtingen aan mensen gesteld. Sommigen van hen voelen bijvoorbeeld de sociale druk om meerdere malen per jaar op vakantie gaan of hun kinderen dezelfde merkleding als hun vriendjes en vriendinnetjes op school te geven.

De stand van zaken positief belicht

Hoewel men uitgebreid ingaat op de negatieve tendenzen, wordt zo nu en dan ook even stil gestaan bij de meer positieve aspecten van de hedendaagse samenleving. Over het algemeen zijn alle respondenten zich bewust van de luxepositie die Nederlanders ten opzichte van mensen in andere werelddelen innemen. Verder prijzen de respondenten de vrijheden en mogelijkheden die onze samenleving kent. Door één van de respondenten wordt opgemerkt dat we elkaar meer respecteren dan een paar jaar geleden. Verschillende culturen zouden elkaar de laatste jaren beter verdragen. De positieve kanten worden in beide gesprekken echter vooral aangehaald om de negatieve ontwikkelingen te relativeren.

Houding ten opzichte van de economische en financiële crisis

De lager opgeleiden maken zich niet overdreven veel zorgen over de economische crisis. Voordat de gespreksleider het thema aankondigde, is de crisis dan ook nauwelijks aan de orde geweest. Een paar van hen ondervinden wel gevolgen van de crisis aan den lijve; iemand is door reorganisatie haar werk verloren en een ander moet haar koophuis gedwongen verkopen. De vele huizen die te koop staan, de opkomst van voedselbanken en de moeite die mensen zouden hebben om hun rekeningen op tijd te betalen zien de respondenten als verontrustende ontwikkelingen. Het gevoel dat de crisis bij hen oproept is het beste te omschrijven als ‘de kous op de kop krijgen’. Het sentiment de laatste jaren is gericht geweest op ‘meer en meer’ zowel in het bedrijfsleven als bij mensen zelf en dat heeft geleid tot een overconsumptie. Een respondent refereert aan de maatregel inzake de hypotheekgarantie. Hij beschouwt dat als een zinloze en enigszins oneerlijke maatregel, omdat er uitstel van betaling wordt verleend terwijl hij als huurder wel netjes op tijd zijn huur moet betalen.

In de groep hogeropgeleiden wordt langer stil gestaan bij de gevolgen van de economische crisis. Ook de oorzaken van de crisis worden in deze groep uitgebreider geanalyseerd. Desgevraagd blijken deze respondenten bij hun keuze tussen een witte en een grijze kaart al aan de crisis te hebben gerefereerd. De crisis zou volgens sommigen van hen *“door de media aan elkaar zijn gepraat”*. Een ander verdenkt het bedrijfsleven ervan de crisis te gebruiken als excuus

om mensen te ontslaan. Andere gespreksgenoten beamen dit: *“De media hebben de crisis verzonnen.”* Zij benadrukken echter dat de crisis daardoor niet minder reëel is. Bepaalde beroepsgroepen hebben het moeilijk en er wordt gesproken over een domino-effect: architecten die klappen krijgen, gevolgd door de bouwwereld en zo verder. Desondanks denkt de meerderheid bovenal, en dat geldt voor zowel de lageropgeleiden als voor de hogeropgeleiden, dat het uiteindelijk wel weer de goede kant op zal gaan met de economie. *“Er zijn zoveel crisissen geweest, over een paar jaar is de sky the limit weer.”* Een respondent ziet de files alweer langer worden en concludeert daaruit dat het met de economie de betere kant op gaat.

Er wordt opgemerkt dat zolang je een baan hebt er eigenlijk geen sprake is van een persoonlijk ervaren crisis. Integendeel zelfs, consumptiegoederen lijken alleen maar goedkoper te worden. Omdat de meeste mensen persoonlijk geen nadelen van de crisis ondervinden, is er ook niet zo'n crisisgevoel, zo vat één van de respondenten de stemming samen. De conclusie in beide groepen is dat de crisis toch enigszins een ver-van-mijn-bed show blijft als het jezelf niet raakt.

Brengt de crisis ook voordelen met zich mee? Volgens de respondenten zeker wel, zowel op maatschappelijk als op persoonlijk vlak. Het gemeenschappelijke gevoel is dat men meeleeft met mensen die worden geraakt door de crisis, maar dat de crisis mensen meer relativiseringsvermogen bijbrengt en tot een heroriëntatie kan leiden. *“Mensen gaan bewuster leven, wat heb ik nou eigenlijk en wat geef ik uit. Mensen gaan meer nadenken over de nadelen van de consumptiemaatschappij”* Ook wordt aangegeven dat mensen weer eerst gaan sparen om iets uit te kunnen geven en dat dat beter is dan heel makkelijk leningen aan te gaan. Op persoonlijk vlak blijkt dat een van de lager opgeleide respondenten voordeel denkt te krijgen van het instorten van de huizenmarkt in de aanschaf van een nieuw huis.

Een hoger opgeleide hoopt van harte dat de crisis ertoe bijdraagt dat er meer mensen beschikbaar komen voor vrijwilligerswerk. Hier wordt tegenin gebracht dat het systeem erg kwetsbaar wordt, indien er te veel geleund moet worden op vrijwilligers.

De rol van de overheid in de crisis

Hoe kijkt men aan tegen de rol van de overheid inzake de crisis? Desgevraagd weten veel respondenten niet precies welke maatregelen de overheid tot nog toe in het leven heeft geroepen. De lager opgeleiden denken aan enkele interventies zoals het afschaffen van de vliegtax of de sloopregeling voor auto's. Ook de hulp aan banken en het afgeven van de bankgaranties voor particulieren worden genoemd. Eén van hen geeft aan blij te zijn niet in de schoenen van de overheid te staan, het is een ingewikkelde materie in haar ogen. De lager opgeleiden zijn redelijk positief gestemd ten aanzien van de overheid, maar geven tegelijkertijd aan het moeilijk te vinden om het effect van maatregelen te kunnen overzien.

Bij de hogeropgeleiden wordt op de vraag over de rol van de overheid door iemand met lichte ironie opgemerkt: *“Reageren ze dan?”* Een ander noemt de reactie van de overheid laconiek. Weer een ander weet zich niet meer te herinneren welke maatregelen zijn getroffen, maar wel dat deze beslissing *“heel veel tijd in beslag heeft genomen en dat de uitslag teleurstellend was”*. Ook vrezen sommigen van hen dat de maatregelen van de overheid de problematiek slechts verleggen. De respondenten concluderen uit hun gebrekkige kennis dat de communicatie over de maatregelen die de overheid denkt te nemen onduidelijk is. Zij zijn van mening dat de overheid haar verantwoordelijkheid niet neemt op dit gebied, en stellen eensgezind: *“Dus hoe kun je dat dan van burgers verwachten?”*

Overall bekeken verwachten de meeste respondenten dat de overheid redelijke maatregelen zal treffen en ook de balans in de gaten zal houden tussen de opbrengsten en de kosten van maatregelen op langere termijn. Sommigen twijfelen, maar vrijwel niemand is hierover overwegend wantrouwend.

3.3 Verdiepingsthema 1: berichtgeving in de media over economische en financiële crisis

Voor het gespreksonderwerp 'mediaberichtgeving in relatie tot de economische crisis' is de groep verzocht om een aantal gesloten vragen uit het kwantitatieve onderzoek te beantwoorden op een invulformulier. Enerzijds krijgen we op deze manier een beeld van de individuele beleving van de mediaberichtgeving ten aanzien van de economische crisis, anderzijds geven de antwoorden richting aan het hierop volgende gesprek.

De eerste vraag had betrekking op de mate waarin de deelnemers de berichtgeving volgen. Vervolgens werd ingevuld hoe zij de hoeveelheid, de begrijpelijkheid en de toon van de berichtgeving ervaren. Ten slotte is gevraagd hoe zij de invloed inschatten die de berichtgeving in het algemeen heeft op de opvattingen van mediagebruikers ten aanzien van de ernst van de economische crisis.

Onderstaande tabel geeft de resultaten weer.

D62. In hoeverre volgt u zelf die berichtgeving?

	helemaal niet	1	2	3	4	5	heel intensief	weet niet
lager opgeleiden		0	2	3	3	0		0
hogeropgeleiden		0	2	3	3	0		0

De nieuwsmedia vormen voor iedereen een belangrijke bron van informatie. Dat geldt in dezelfde mate voor beide groepen. Twee derde van de respondenten volgt de berichtgeving over de economische crisis, waarvan de helft deze naar eigen zeggen zelfs meer dan gemiddeld intensief volgt. Vier andere respondenten volgen de mediaberichtgeving echter minder dan gemiddeld intensief.

Hoewel de meeste respondenten de economische crisis in eerste instantie op de voet volgden, gaan zij langzaam weer over tot de orde van de dag. Nu heeft de crisis voor het merendeel voornamelijk betekenis in relatie tot persoonlijke aangelegenheden op het gebied van werk of wonen. Onder de hogeropgeleiden bevinden zich ook respondenten die de financiële ontwikkelingen louter uit interesse of fascinatie volgen. Zij beschouwen de schandalen waarmee de crisis omgeven is vooral als vermaak. *“Er zijn nu iets minder schandalen, maar ik vond het fantastisch, en dan kwamen er elke keer weer kleine verhaaltjes bij.”*

D63. Wat vindt u van de hoeveelheid berichten?

	te weinig	1	2	3	4	5	te veel	weet niet
lager opgeleiden		0	1	3	2	1		1
hogeropgeleiden		0	0	4	3	1		0

De hoeveelheid van de berichten die de media aan de crisis wijden wordt door een derde als (te) veel gezien. De mate waarin de media aandacht aan de crisis besteden, zeggen zij overdreven of zelfs vermoeiend te vinden. Eén van hen is van mening dat de economische crisis de mediaberichtgeving domineert. Eveneens nieuwswaardige onderwerpen zouden daardoor minder aan bod komen. Iemand anders merkt op dat zij niet zozeer tegen de hoeveelheid, maar tegen de eenzijdig negatieve berichtgeving over de economische crisis bezwaren heeft. Zij zou ook de positieve ontwikkelingen die de crisis mogelijk te weeg brengt in de berichtgeving gerepresenteerd willen zien. *“Een medaille heeft twee kanten.”*

Maar lang niet iedereen onderschrijft de opvatting dat de media te veel aandacht zouden besteden aan de economische crisis. Zeven van de zestien respondenten beschouwen de hoeveelheid berichten over de crisis als gepast. Sommigen van de lager opgeleiden benadrukken bovendien dat het nog altijd een eigen keuze is om het televisiekanaal al dan niet af te stemmen op bepaalde nieuwsberichten of actualiteitenprogramma's. Het grote aanbod aan nieuwsberichten op televisie, en dat geldt evenzeer voor dagbladen, voorziet volgens hen juist in de individuele voorkeuren van mensen. Ook de andere respondenten onderkennen overigens de hoge mate van variëteit in het nieuwsaanbod.

D64. Wat vindt u in het algemeen van de begrijpelijkheid van de berichten?

	makkelijk te volgen	1	2	3	4	5	te ingewikkeld	weet niet
lager opgeleiden		1	4	2	1	0		0
hogeropgeleiden		0	5	1	1	1		0

De meeste respondenten vinden de berichtgeving over de economische crisis over het algemeen goed te begrijpen. Slechts enkele respondenten vinden de mediaberichtgeving ingewikkeld. *“Soms gaat het boven mijn pet.”* Anderen zijn vooral van mening dat het erom gaat dat de essentie van de problematiek overkomt. Het is de presentator die daarbij een structurerende rol kan vervullen. Door het verhaal te vertalen in gewone mensentaal, door verduidelijking te vragen, door politici met tegenstrijdigheden te confronteren of door de vinger op de zere plek te leggen maakt de presentator de essentie van het nieuws kenbaar aan het publiek.

Niet iedereen vindt het criterium begrijpelijkheid overigens even belangrijk. Zo stelt iemand: *“Ik vind die discussies wel leuk - niet dat ik het altijd begrijp, maar ik kan me kostelijk amuseren.”* De mediaberichtgeving in relatie tot de crisis wordt door sommigen (in beide groepen) tevens als vermaak gezien. *“Dat politici dan gevraagd wordt wat ze gaan doen en dat er dan een paar scherpe mensen bij zitten - dat vind ik dan leuk.”*

D65. Wat vindt u in het algemeen van de toon van de berichtgeving?

	te pessimistisch	1	2	3	4	5	te optimistisch	weet niet
lager opgeleiden		1	4	3	0	0		0
hogeropgeleiden		0	2	4	2	0		0

De toon van de berichtgeving blijkt veelal te negatief van aard te zijn in de ogen van de respondenten. Met name de lager opgeleiden zijn deze mening toegedaan.

Een behoorlijke groep vindt dat de media de nieuwswaarde van de economische crisis, en allerlei ontwikkelingen daar omheen, overdrijven. *“Alles is een beetje een kapstokje waaraan ze het kunnen ophangen.”* Het gedrag dat verschillende media in relatie tot de crisis vertonen, wordt door een lager opgeleide getypeerd als ‘paniekvoetbal’. Volgens verschillende respondenten is dat niet zonder risico. In beide groepen vrezen respondenten voor een ‘selffulfilling prophecy’ effect wanneer de berichtgeving ertoe leidt dat mensen onnodig bang worden gemaakt. De media zouden ertoe mensen aanzetten hun consumptiegedrag in te perken waardoor de crisis vanzelf werkelijkheid wordt, zo redeneren zij.

De aard en de toon van de berichtgeving op televisie en in dagbladen is volgens velen afhankelijk van de zender, de omroep of het specifieke dagblad. Wat betreft de informatiebronnen worden door de hogeropgeleiden het televisieprogramma *RTL Z* en de dagbladen *De Volkskrant* en het *NRC Handelsblad* als favoriet genoemd. *De Telegraaf* zou daarentegen uitgesproken positief berichten als het goed gaat en uitgesproken negatief als het minder gaat. *“Het is echt een soort jojo.”* Lang niet alle respondenten laten zich echter uit over hun televisie of krantenvoorkeuren.

D65. Wat denkt u dat het belangrijkste effect is van de berichtgeving op kijkers/lezers/luisteraars?

	ze maken zich geen onnodige zorgen	1	2	3	4	5	ze raken onnodig in paniek	weet niet
lager opgeleiden		0	0	3	5	0		0
hogeropgeleiden		1	0	3	1	3		0

De respondenten hebben het idee dat de media invloed uitoefenen op de vorming van de publieke opinie door de manier waarop zij het nieuws belichten. Voor de berichtgeving rondom de economische crisis gaat dat misschien nog wel sterker op. Zonder de media zouden veel mensen niet eens weten dat er een economische crisis gaande is, zo vermoeden sommige respondenten. Zeker omdat zij, dat geldt althans voor het merendeel van de respondenten, in het dagelijks leven nagenoeg geen nadelen ondervinden van de recessie. Als men daarentegen de televisie aanzet of de krant openslaat, is het onderwerp ‘kredietcrisis’ alom vertegenwoordigd.

Het merendeel van de lager opgeleiden en de helft van de hogeropgeleiden is dan ook van mening dat kijkers/lezers/luisteraars zich onnodig veel zorgen maken over de ernst van de huidige economische crises door de mediaberichtgeving.

Op de vraag of berichtgeving paniek oproept, antwoorden de respondenten dat dit vooral in het begin het geval was. Anderen vinden echter dat het te vroeg is om te concluderen dat het wel meevalt. De gevolgen van de crisis op de lange termijn zijn op dit moment nog niet te overzien. Een positief effect van de mediaberichtgeving over de economische crisis is in de ogen van sommige respondenten dat bepaalde 'misstanden', zoals het feit dat er bij de bank nogal eens wat aan de strijkstok blijft hangen, steeds meer bekendheid krijgen bij het publiek. De meeste respondenten kunnen zich desgevraagd geen berichten herinneren over de maatregelen die de overheid heeft genomen naar aanleiding van de economische crisis.

D65. Wat vindt u in het algemeen van de toon van de berichtgeving over de crisismaatregelen van de regering?

	te negatief	1	2	3	4	5	te positief	weet niet
lager opgeleiden		1	2	4	0	0		1
hogeropgeleiden		0	3	2	3	0		0

De lager opgeleide respondenten vinden de algemene toon van de berichtgeving over de crisismaatregelen van de regelgeving eerder te negatief of nemen een neutrale positie in. Bij de hogeropgeleiden is men meer verdeeld over de toon van de berichtgeving zowel in negatieve als in positieve zin. Opvallend is dat bij het bespreken van de resultaten in de groepen al snel duidelijk wordt dat de meeste respondenten zich maar weinig berichtgeving over de maatregelen voor de geest kunnen halen. Er wordt wel gesteld dat in het begin opsommingen te zien waren van de maatregelen, maar dat dat het daarna redelijk stil is geworden.

Tot besluit

De vrijheid die televisiekijkers en krantenlezers hebben om te kiezen voor een bepaalde belichting van actualiteiten wordt door de respondenten gewaardeerd. Zeker in vergelijking met de censuur op de Italiaanse televisie, beschouwen hogeropgeleiden het televisieklimaat in Nederland als voldoende gevarieerd en objectief. De respondenten nemen de berichtgeving over de economische crisis niet zonder meer voor waar aan, maar zijn zich bewust van het feit dat deze gekleurd kan zijn. De aandacht voor de economische crisis heeft als negatief gevolg dat andere - eveneens nieuwswaardige - onderwerpen in het gedrang komen.

3.4 Verdiepingsthema 2: Opvoeding

In samenspraak met het SCP is besloten in deze meting apart aandacht te besteden aan opvoeding. In voorgaande metingen is het onderwerp opvoeding vaak zijdelings besproken, voornamelijk als zijnde een belangrijk element in het tegenwicht bieden aan de gesignaleerde negatieve trends in de samenleving zoals de afnemende tolerantie en het negatieve sociale klimaat. Een 'goede' opvoeding zou bijdragen aan het creëren van burgers die zich op een positieve manier laten gelden in de samenleving.

In het kwantitatieve onderzoek is de respondenten een aantal vraagstellingen voorgelegd met betrekking tot opvoeding. Deze vraagstellingen zijn in de kwalitatieve sessies eveneens voorgelegd aan de deelnemers. Gevraagd is of men vindt dat het gezinsleven eronder lijdt als de ou-

ders allebei werken en of ouders van nu hun kinderen meer fatsoen bijbrengen dan ouders van 20 jaar geleden. Ook is nagegaan hoe men de verantwoordelijkheid ziet van ouders en school in de opvoeding.

De respondenten geven de volgende antwoorden:

	<i>lager opgeleiden</i>					
	zeer oneens	oneens	neutraal	eens	zeer eens	weet niet
▪ Het gezinsleven lijdt eronder als de ouders allebei werken.	-	4	1	3	-	-
▪ Ouders van nu brengen hun kinderen meer fatsoen bij dan ouders van 20 jaar geleden.	-	4	4	-	-	-

	<i>hogeropgeleiden</i>					
	zeer oneens	oneens	neutraal	eens	zeer eens	weet niet
▪ Het gezinsleven lijdt eronder als de ouders allebei werken.	2	2	2	2	-	-
▪ Ouders van nu brengen hun kinderen meer fatsoen bij dan ouders van 20 jaar geleden.	-	4	2	1	-	1

Er is één stelling die in beide groepen tot problemen leidt in het beantwoorden en dat is de stelling 'Ouders van nu brengen hun kinderen meer fatsoen bij dan ouders van 20 jaar geleden'. Zeker bij de lager opgeleiden blijkt dat men niet goed lijkt te weten waarop men heeft geantwoord. Dit heeft te maken met de positieve formulering, namelijk dat ouders van nu hun kinderen meer fatsoen bijbrengen dan ouders van vroeger. In het gesprek erover blijkt dat nogal wat respondenten dit andersom hebben gelezen. Dit lijkt ook meer aan de verwachting en communis opinio te voldoen. *"Iedereen leert z'n kind dankjewel en alsjeblijft zeggen, maar of ze dat 20 jaar geleden beter deden?"*

Het feit dat de lager opgeleiden hier ook meer hebben gekozen voor een 'neutraal' antwoord geeft ook aan dat men het moeilijk vindt hier een mening over te formuleren.

Overigens ontlokt de stelling 'het gezinsleven lijdt eronder als de ouders allebei werken' bij sommigen het commentaar op dat het duidelijker zouden zijn als er aangegeven was 'als de ouders allebei fulltime werken', omdat dit voor hen duidelijker een grens aangeeft.

In de beantwoording van de stelling 'Het gezinsleven lijdt eronder als de ouders allebei werken' blijkt dat zien we in beide groepen dat ongeveer de helft het niet eens is met deze uitspraak, waarbij de hogeropgeleiden het meest stellig zijn. Er zijn echter ook duidelijk medestanders te vinden voor deze stellingname.

Welke argumenten worden vooral aangevoerd ter ondersteuning van de eigen stellingname? Degenen die de stelling afwijzen, vinden dat het gezinsleven helemaal niet hoeft te lijden onder twee werkende ouders. Voor een goed gezinsleven wordt niet de voortdurende aanwezigheid van één van de ouders van belang geacht, andere zaken zijn veel maatgevender in hun ogen. Zoals de hoeveelheid aandacht die er is voor het kind bij thuiskomst en de band die je hebt met

je kind. *“Andere ouders weten helemaal niet met wie hun kinderen omgaan. Het gaat niet om werkend of niet-werkend te zijn, maar om echte interesse die je hebt voor je kind.”*

Het werkzaam zijn hoeft geen belemmering te vormen voor het gezinsleven, de opvoeding gebeurt in de ogen van nogal wat ouders toch vooral thuis. Het vergt wat meer organisatievermogen om alles goed geregeld te krijgen, maar dan kun je volgens hen een goed gezinsleven hebben. Zeker bij schoolgaande kinderen geldt dat minder de noodzaak aanwezig is van een voortdurende aanwezigheid van een ouder. Er wordt ook andersom geredeneerd in dit verband, namelijk dat het thuis zijn van één van de ouders nog geen garantie biedt voor een gelukkiger en gezelliger thuissituatie.

Bij de lager opgeleiden wordt overigens wel naar voren gebracht dat het met pubers wel lastig kan zijn om te zorgen dat er voldoende zicht is op hun activiteiten en dat ze niet te veel aan hun lot worden overgelaten.

In beide groepen is men het erover eens dat er een grens in zicht komt als beide ouders fulltime werkzaam zijn. In dat geval komt het gezinsleven wel erg onder druk te staan en dan gaan kinderen en ouders eronder lijden. *“Dan rijst bij mij wel de vraag van wat voegt een kind toe?” Het is te chaotisch om dat allebei te combineren.”* Het beeld dat wordt geschetst van een dergelijke situatie is niet heel positief: *“Als ze fulltime werken en ze komen moe thuis, afreageren op de kinderen en in het weekend alleen maar slapen, dan gaat het niet goed denk ik.”*

Behalve dat kinderen mogelijk onvoldoende aandacht krijgen in een dergelijke setting, heeft het ook repercussies voor de relatie tussen de ouders en de mogelijke invloed die dat heeft op het gezinsleven.

Een ander argument dat bij de lager opgeleiden naar voren wordt gebracht voor het eens zijn met de stelling heeft maken met specifieke omstandigheden, zoals bijvoorbeeld het hebben van kinderen die speciale aandacht vragen. Dit staat het gaan werken van beide ouders meer in de weg.

Ten aanzien van de stelling ‘Ouders van nu brengen hun kinderen meer fatsoen bij dan ouders van 20 jaar geleden’ blijkt dat in beide groepen de helft het oneens is met deze stelling. Bij de lager opgeleiden gaat de andere helft voor een neutrale opstelling, bij de hogeropgeleiden is het beeld wat diverser en is er één respondent die zich kan vinden in de stelling.

Waarom is men het niet eens met de stelling? Men gebruikt voorbeelden uit de eigen omgeving om te bekrachtigen dat kinderen van nu minder fatsoen wordt bijgebracht: sleutelkinderen die aan hun lot worden overgelaten, jonge kinderen die om negen uur 's avonds komen vragen of een zoon van 11 komt buitenspelen. Iemand die in het onderwijs werkzaam is merkt op: *“Kinderen zijn mondiger, komen meer voor zichzelf op, maar zijn daardoor minder respectvol.”* Bij de lager opgeleiden wordt verder naar voren gebracht dat er minder sociale controle is nu dan in het verleden, dat er veel meer mensen bij elkaar wonen en dat de ‘slechte’ omgangsvormen in de stad nu ook op het platteland voorkomen. Bij de hogeropgeleiden wordt een verband gelegd met de veranderende gezinssituaties: er zijn nu meer eenoudergezinnen dan 20 jaar geleden en dat heeft het opvoeden (met fatsoen) volgens sommigen moeilijker gemaakt.

Taakverdeling tussen school en ouders

Hoe wordt er door de respondenten gedacht over de taakverdeling tussen ouders en school?

Lager opgeleiden:

- 4 Opvoeding is vooral de verantwoordelijkheid van de ouders
- 4 Opvoeding is iets meer de verantwoordelijkheid van de ouders dan van de school

hogeropgeleiden:

- 5 Opvoeding is vooral de verantwoordelijkheid van de ouders
- 3 Opvoeding is iets meer de verantwoordelijkheid van de ouders dan van de school

Het merendeel van de respondenten legt de verantwoordelijkheid voor de opvoeding vooral bij de ouders. Zij worden gezien als eerstverantwoordelijken voor hun kinderen, tenslotte hebben zij hen op de wereld gezet, ze hebben de dagelijkse zorg voor de kinderen en brengen hen normen en waarden bij. De school heeft daarin een minder grote verantwoordelijkheid. *“Je kunt de school niet laten opdraaien voor gebrek aan verantwoordelijkheid van de ouders. Kunnen we wel bij de school leggen, maar het begint bij de ouders, anders is het dweilen met de kraan open.”* Echter, zowel bij de lager als bij de hogeropgeleiden blijkt dat dit niet betekent dat de school geen verantwoordelijkheid zou hebben. Die is er wel degelijk, alleen is deze minder groot dan van de ouders. Bij de lager opgeleiden wordt naar voren gebracht dat de school een taak heeft in het signaleren van bijvoorbeeld spijbelgedrag van het kind, zodat je als ouder in staat wordt gesteld je kind daar op aan te spreken. Maar ook bijvoorbeeld in het bijbrengen van sociale omgangsregels, het belang aangeven van gezonde voeding door middel van projecten, het tegengaan van pesten. Een ouder verwoordt het als een vorm van samenwerking, waarin de ouder de leidende rol heeft en de school een steentje bijdraagt. Men is in deze groep van mening dat de school tot taak heeft een actieve rol te spelen bij een eventueel ontsporend kind. Dit leidt overigens wel tot een discussie, want iemand die in het onderwijs werkzaam is stelt dat onderwijskrachten eigenlijk geen tijd hebben voor daadwerkelijk opvoeden van kinderen. Ze geeft aan dat er bovendien snel kritiek is op een school als er aan de bel wordt getrokken en dat je dan als school van bemoeizucht kan worden beticht. Dus: omgangsregels op school aanhouden wel, maar echt opvoedende taken ligt toch bij de ouders zelf in haar ogen. Hier wordt tegenin gebracht dat een school wel moet kunnen ingrijpen.

Bij de hogeropgeleiden wordt eveneens aangegeven dat de school een taak heeft in het ondersteunen van omgangsregels en het tegengaan van pesten. Maar hier wordt op een bepaalde manier ook stelling genomen tegen een te vergaande taakopvatting van school. Een alleenstaande moeder vindt dat zij degene is die haar zoon opvoedt en dat de school zich daar niet mee heeft te bemoeien. Een ander vindt dat de overheid geen overkoepelend beleid mag maken dat voor alle scholen zou gelden, omdat dan de keuzevrijheid in scholen onder druk komt te staan. Hij heeft een christelijke school voor zijn kinderen gekozen, juist vanwege de opvattingen die daar heersen met betrekking tot normen en waarden.

Opvoeding in het algemeen

In beide groepen is men de mening toegedaan dat de opvoeding over het algemeen wel serieus wordt genomen door ouders en dat deze hen ook bezighoudt. *“Je wilt toch allemaal een leuk kind neerzetten in de maatschappij. We praten er ook over met vriendinnen.”* Maar dit betekent niet dat het altijd goed gaat. Ontspoorde kinderen waren er vroeger en nu ook nog steeds, dat is volgens de respondenten iets van alle tijden. Kennen sommigen helemaal geen kinderen in

de eigen omgeving met wie het niet zo goed gaat opvoedingstechnisch gezien, anderen zien wat meer voorbeelden om zich heen. Wel wordt opgemerkt dat kinderen nu mondiger zijn dan vroeger en dat dat consequenties heeft voor hoe ze zich opstellen. Noemt de een dat al snel een brutale opstelling, de ander benoemt het juist als 'wijs'.

Vergeleken met vroeger is het opvoeden in de ogen van respondenten wel een stuk moeilijker geworden. De lager opgeleiden vinden dat de opkomst van internet en sociale netwerken op internet zoals Msn, Hyves ervoor zorgen dat kinderen aan veel meer prikkels en invloeden worden blootgesteld dan vroeger het geval was. Dit heeft invloed op hun kennis over allerlei zaken; ze worden vroeger wijs, maar dat is niet altijd in het positieve. Een moeder uit haar bezorgdheid: *“Je denkt dat je kind veilig thuis zit, maar door dat schermpje komt van alles binnen. Ze kunnen open staan voor andere dingen.”* Ook wordt aangegeven dat er zoveel meer keuzes te maken zijn en dat het leven vroeger simpeler was. *“We hadden drie straten en één lagere school.”* Bij de lager opgeleiden ontspint zich een discussie over de mate waarin ouders verantwoording moeten afleggen over hun opvoeding; dit zou momenteel eerder aan de hand zijn dan vroeger. Een respondent komt met een voorbeeld uit zijn eigen leven, waarin hij aangeeft dat de dochter van zijn ex-vriendin ADHD had, heel onhandig was en altijd onder de blauwe plekken zat. Zij moesten uit komen leggen dat ze hun dochter niet mishandelden en het kind heeft een half jaar bij de psycholoog gelopen. Hij vertelt dit met heel veel verontwaardiging en meldt ook dat dit bijvoorbeeld tot consequentie had dat sommige kinderen van hun ouders niet meer bij hen mochten komen spelen. Enerzijds wordt met begrip op zijn situatie gereageerd, anderzijds wordt gesteld dat de actievere opstelling van instanties ook is ingegeven door een aantal extreme gevallen van de afgelopen jaren zoals het meisje Savannah. Men is het er met elkaar over eens dat een school eerst contact moet opnemen met de ouders en toestemming moet vragen alvorens andere instanties ingeschakeld kunnen worden. Te snel ingrijpen is niet goed, want nu krijg je te veel de stemming dat je je moet verdedigen en dat er al van het slechtste wordt uitgegaan door instanties.

In beide groepen wordt beargumenteerd dat opvoeden nu ook moeilijker is geworden, doordat er een enorm groot aanbod is waar kinderen mee worden geconfronteerd en dat dat een groter beroep doet op de ouders om 'nee' te zeggen. Iets waar sommige ouders moeite mee hebben.

Op onze vraag aan de hogeropgeleiden of er in bepaalde groepen meer moeite is met opvoeden, blijkt dat men het moeilijk te vinden om echt groepen aan te wijzen. Wel denkt men dat alleenstaande ouders, ouders uit bepaalde culturen, gezinnen met een beperkt budget, gezinnen met heel veel kinderen mogelijk meer moeite kunnen hebben met de opvoeding. Hoe motiveren ze dit? Over andere culturen wordt gesteld dat bijvoorbeeld in bepaalde bevolkingsgroepen kinderen eigenlijk alleen door de moeders worden opgevoed. Aangezien ze ook verantwoordelijk zijn voor het gezinsinkomen levert dit een verzwaring van de opvoedingssituatie op. Over gezinnen met een beperkt budget wordt gezegd dat het lastiger is om mee te komen in een wereld die zo gedomineerd is door prestige.

Bij de respondenten zelf gaat het opvoeden ook niet altijd over rozen, zo blijkt. Nee zeggen is niet altijd makkelijk. Een vrouw zonder kinderen zegt dat ze bij nichtjes en neefjes vaak een inconsequente houding van ouders waarneemt, waardoor uiteindelijk de kinderen de baas zijn en niet de ouders. Een moeder in de groep lager opgeleiden geeft aan het lastig te vinden haar 'speciale' (ADHD) kinderen op te voeden en zich daar onzeker over te voelen. Je doet je best,

maar je hebt het ook niet altijd in de hand. Een aantal ouders geeft aan het niet makkelijk te vinden om 'nee' te zeggen tegen hun kind. Als verklaring voor het niet snel toegeven dat je eigen kind niet goed opgevoed zou zijn, wordt aangegeven dat het getuigt van falen als je zegt dat je eigen kind niet goed is opgevoed en dat je dat liever niet doet.

Op onze vraag of er nu echt een probleem is in onze samenleving met opvoeding, blijkt dat men deze vraag moeilijk te beantwoorden vindt. Er wordt aangegeven dat er verschil van mening is over wat tolerantie inhoudt en hoe je naar mondigheid van kinderen kunt kijken. Bij de hogeropgeleiden wordt een voorbeeld gegeven van mondigheid en zelfbewustzijn: *"Hij zei (tegen zijn juffrouw): Ik vind dat u soms niet ziet dat ik goed mijn best doe."*

Bij de lager opgeleiden wordt de verminderde sociale controle aangehaald als een probleem. Het zou wat hen betreft weer normaler moeten zijn om opmerkingen te kunnen maken en kinderen of ouders op hun gedrag aan te spreken, maar dan wel op een rustige en niet confronterende manier.

Rolverdeling in opvoeding

Wie heeft welke rol in de opvoeding? Ouders zijn volgens de respondenten degenen die primair verantwoordelijk zijn voor de opvoeding van hun kind. Maar scholen hebben ook een rol zoals eerder gesteld in het signaleren van eventuele problemen, het aanleren van normen en waarden en sociale omgangsvormen, het hebben van een pestprotocol. Men vindt wel dat de school altijd eerst contact moet opnemen met de ouders en pas in latere instantie eventueel een andere instantie kunnen inschakelen.

De sociale omgeving heeft een rol in het aanspreken van ouders en kinderen die ongewenst gedrag vertonen .

Welke rol is weggelegd voor de overheid in deze? Bij de lager opgeleiden is men zeer eensgezind: er is een rol weggelegd voor de overheid, maar alleen indien er sprake is van misstanden bijvoorbeeld in de vorm van Bureau Jeugdzorg. Alleen ontstaat direct ook discussie over wanneer sprake is van misstanden. Een respondent vindt dat de overheid wel mag optreden als jonge kinderen 's avonds laat nog buiten zijn. Maar, zo reageert een ander: waarom optreden als overheid als het betreffende kind niets uitspookt en geen crimineel gedrag vertoont? Het instellen van een avondklok wordt door enkelen als een te vergaande bemoeizucht en betutteling van de overheid opgevat. Echter, er moet ook wel bemoeienis zijn met kinderen met problemen. De wijkagent wordt aangehaald als een persoon met een functie die een rol kan spelen als persoon die de buurt kent, de gezinnen kent en weet wanneer iets gesignaleerd moet worden. De overheid snijdt zichzelf ook in de vingers met haar beleid volgens een respondente. Het bezuinigen op subsidies en daarmee terugdraaien van voorzieningen voor jongeren zoals bijvoorbeeld een hangplek werkt andere problemen in de hand. Dit terwijl de hangplek een prima kader biedt aan jongeren om een beetje te kunnen rotzooien zonder dat het ontaardt. Door voorzieningen te bieden creëer je tegelijkertijd meer controle. Eigenlijk vindt ze dat jongeren de kans moeten hebben voor dit gedrag en refereert hierbij aan haar eigen jeugd.

Men vindt het lastig om aan te geven hoe ver de overheid mag gaan in het opvoedingsvraagstuk. Een respondent verzucht dat ze gelukkig niet in de Tweede kamer zit en daar geen beslissingen over hoeft te nemen. Een ander stelt dat de overheid gezinnen moet volgen als het fout dreigt te gaan. Sancties voor ouders moeten opgelegd kunnen worden, zodat ouders verant-

woordelijk worden gesteld voor het gedrag van hun kinderen en het ook tot hen doordringt dat er wat aan de hand is.

De hogeropgeleiden vinden dat de overheid een rol heeft te vervullen, indien anderen overlast ondervinden of als kinderen zelf schade ondervinden van hun opvoeding. Maar tegelijkertijd komt ook in deze groep naar voren dat het heel lastig is te bepalen wanneer dat het geval is. Een respondent stelt dat als een bepaalde problematiek te groot is dat er dan moet worden ingegrepen. Maar: hoe dat te bepalen is de vraag.

Ook in deze groep blijkt men zelf ervaring te hebben opgedaan met overheidsinstanties op het terrein van jeugdzorg. De contacten met dit soort instanties blijken te leiden tot een zeer afhankelijk en onzeker gevoel. Een alleenstaande moeder vertelt dat haar zoon problemen kreeg in groep 3. Ze is naar Bureau Jeugdzorg gegaan en daar was de conclusie dat het niet aan haar lag als moeder, hij bleek dyslexie te hebben. Ze geeft aan dat er voor hetzelfde geld een heel andere conclusie was getrokken. Een andere moeder valt haar bij door te stellen dat het contact met dit soort instanties ongelijkwaardig is en dat je als ouder in de positie terecht komt dat je je moet verdedigen. Ervaringen met het consultatiebureau wijzen er ook op dat je soms in een hoek wordt geplaatst waar je dit gevoel krijgt. *“Bij het consultatiebureau vroegen ze ook heel lang door. Hij huilt heel lang en wat doe je dan en dan en dan. Ze werd als een soort verdachte verhoord.”*

Een en ander laat niet onverlet dat men vindt dat de overheid wel bepaalde zaken moet aanpakken als er sprake is van echte problemen. Meekijken bij gezinnen achter de deur gaat volgens hen te ver, maar er moeten wel grenzen worden gesteld door de overheid wat wel en niet acceptabel is.

4 Conclusies

Veldkamp heeft mei 2009 op verzoek van het SCP een tweetal groepsdiscussies gevoerd in het kader van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven.

Naast aandacht voor de stemming onder burgers over de stand van zaken in de samenleving is in deze meting aandacht besteed aan de houding ten opzichte van de economische en financiële crisis, de berichtgeving hieromtrent en de wijze waarop men aankijkt tegen de manier waarop in Nederland wordt opgevoed.

Tot welke conclusies leiden de voorgaande resultaten?

- De sfeer in de groepsdiscussies werd gekenmerkt door een open houding, de bereidheid naar zichzelf te kijken en zeker ten aanzien van het thema opvoeding ook twijfels of problematische situaties naar voren te brengen. Er leek vrijwel geen sprake te zijn van sociaal wenselijk gedrag. De gemoederen liepen niet hoog op, want zo werd wel duidelijk, men wenste elkaar niet voor het hoofd te stoten in het becommentariëren van elkaars opvoedingsopvattingen. Respect voor ieders unieke individuele situatie leek voorop te staan.
- Het gaat in de ogen van respondenten nog steeds meer de verkeerde kant dan de goede kant op met Nederlandse samenleving, maar de stemming is – zeker onder hoog opgeleiden - wat minder negatief dan voorheen. Opvallend blijft dat in de afgelopen anderhalf jaar het verslechterde sociale klimaat consequent als belangrijkste boosdoener wordt aangewezen. De onderlinge verhoudingen van mensen staan onder druk, de trend van verminderde tolerantie zet zich door. Degenen die daarentegen de mening zijn toegedaan dat de samenleving de goede kant op beweegt, zien hiervoor als belangrijkste argumenten dat het te maken heeft met de wijze waarop mensen in het leven staan. Een positieve basishouding onder het motto ‘zo je doet zo je ontmoet’ heeft hun inziens tot gevolg dat je meer positieve reacties ontvangt. Maar ook dat je meer oog krijgt of hebt voor positieve ontwikkelingen in de samenleving. Een ander bekend argument dat ook dit keer naar voren komt is dat de inwoners van Nederland kunnen genieten van een vrij grote bestaanszekerheid en dito welvaartsniveau.
- Ten aanzien van de economische en financiële crisis meent men dat de crisis weliswaar van voorbijgaande aard is, maar toch wel doordringt bij sommige mensen in het dagelijks leven. Dit betreft dan vooral degenen die onder invloed van de crisis ontslag hebben gekregen, bedrijven die failliet gaan, mensen die hun huis verkopen. Men lijkt echter niet al te pessimistisch gestemd; uiteindelijk komt de economie er weer bovenop en zijn er altijd golven en dalen in het economisch tij. Het gemeenschappelijke gevoel is eveneens dat – indien je zeker bent van je baan – je eigenlijk nauwelijks tot geen last hoeft te hebben van de economische malheur. Integendeel, je kunt er zelfs voordeel van hebben (dalende prijzen, subsidies e.d.) In die zin lijkt de stemming onder de respondenten iets optimistischer dan vorig kwartaal. De positieve keerzijde van de crisis wordt gezocht in de hernieuwde kijk op

de eigen situatie en herwaardering van het eigen leven; eigenlijk heeft men het nog niet zo slecht en is het ook goed om jezelf gelukkig te prijzen met je verworvenheden in plaats van het streven naar meer en beter voorop te stellen.

- De actuele kennis over het beleid van de overheid is volgens eigen zeggen niet zo groot, waardoor een beoordeling van het beleid moeilijk wordt gevonden. Er wordt aangegeven dat bepaalde maatregelen pas op langere termijn tot resultaten zullen leiden wat een oordeel eveneens in de weg staat. Tegelijkertijd wordt de vrees geuit dat het nemen van een voorschot op de toekomst uiteindelijk leidt tot een verlegging van de problematiek. Al met al vindt men het problematisch om een positie in te nemen. Men heeft de indruk dat de overheid inspanningen verricht, alleen dat deze niet duidelijk voor het voetlicht worden gebracht. Opvallend is dat men focust op het huidige pakket maatregelen en niet meer teruggrijpt op het handelen van de overheid bij aanvang van de crisis.
- De berichtgeving in de media over de economische en financiële crisis krijgt in onze ogen een wisselende rol toebedeeld. De media oefenen invloed uit op de vorming van de publieke opinie door de manier waarop ze het nieuws belichten. Door hun focus op het slechte nieuws worden deze mede verantwoordelijk gehouden voor het aanwakkeren van een pessimistische stemming zonder dat daar altijd aanleiding toe is. De overvloedige berichtgeving gaat soms ook ten koste van ander – minstens zo belangrijk nieuws. De berichtgeving zelf lijkt over het algemeen niet al te ingewikkeld van aard, soms is er sprake van vakjargon zonder dat dit uitmondt in echt ontoegankelijke berichtgeving. De diversiteit in media wordt als een groot goed gepercipieerd; er is voor ieder wat wils zodat iedereen wordt bediend. Opvallend is dat berichtgeving over de crisismaatregelen van de overheid nauwelijks onder de aandacht lijkt te komen; na de eerste aankondiging is het – in ieder geval in de ogen van de gespreksdeelnemers – (te) stil geworden op dat vlak.
- Opvoeden in de hedendaagse Nederlandse samenleving is geen sinecure zo blijkt. Kinderen staan aan veel meer prikkels bloot dan een twintigtal jaar geleden en dat heeft repercussies voor de opvoeding. Ze maken op vroegere leeftijd kennis met allerlei zaken en dat vraagt om een reactie van hun ouders die daar soms moeite mee hebben. Ouders zijn en voelen zich eerstverantwoordelijke voor de opvoeding en hebben volgens de respondenten de belangrijkste rol in de opvoeding door het bieden van de dagelijkse zorg en het bijbrengen van normen en waarden. Aandacht en oog hebben voor je kind is maatgevender in de opvoeding dan een 24 –uurs aanwezigheid. Een grens komt in zicht indien ouders fulltime werkzaam zijn. Maar men vindt in het algemeen niet dat kinderen tegenwoordig minder goed of juist beter worden opgevoed. Wel zijn kinderen mondiger dan vroeger wat kan leiden tot verschillende inschattingen ten aanzien van hun gedrag.
- In de taakverdeling tussen ouders en school krijgen ouders de hoofdrol, maar de school krijgt eveneens een rol toebedeeld. Deze ligt vooral op het terrein van de ondersteuning van het naleven van omgangsregels, het tegengaan van pesten door middel van een pestprotocol, het eventueel aanleren van gezond (bijvoorbeeld voedings)gedrag. Ook dient de school misstanden te signaleren. Hierbij komt echter onmiddellijk een dilemma om de hoek kijken, want wanneer gaat terechte signalering over in ongewilde bemoeizucht? Niet elke ouder zit te wachten op een school als opvoedpolitie. Een lastig te trekken scheidslijn, zo blijkt. Het

verlenen van toestemming aan school om andere instanties in te schakelen wordt als redmiddel ingezet om zich te vrijwaren van al te snelle of ongewenste bemoeienis. De directe omgeving zou een actievere rol mogen spelen in het in ere herstellen van de sociale controle; een fenomeen dat is verminderd onder invloed van de afgenomen tolerantie.

- De rol van de overheid met betrekking tot opvoeding is aanwezig, maar eveneens niet onomstreden. Het wordt zinvol geacht dat de overheid in casu instanties als Bureau Jeugdzorg optreedt daar waar kinderen de dupe dreigen te worden van hun thuissituatie. Als motivatie hiervoor wordt verwezen naar situaties als 'het meisje Savannah'. Gezinnen kunnen gevolgd en begeleid worden en sancties voor ouders worden ook niet uitgesloten. Maar het blijkt zeer moeilijk om aan te geven in welke situaties sprake is van misstanden en in welke situaties (nog) niet. De respondenten zijn geen voorstander van een overheid die zich achter de voordeur van een gezin begeeft. Als ouder benadrukken ze de ongelijkwaardige positie tegenover instanties; je komt snel in een kwetsbare positie terecht waarin je je handelswijze moet verdedigen. Kortom: optreden mag en is soms noodzakelijk, scheidslijnen en grenzen aangeven is weer een ander verhaal.
- Tot slot willen we opmerken dat bij de bespreking van de stellingen over opvoeding duidelijk werd dat het absoluut nodig is om vraagstellingen vanuit het perspectief van de respondent te formuleren. Mensen hebben de neiging te lezen wat ze verwachten en worden op het verkeerde been gezet als dat afwijkt.

Bijlagen

Bijlage 1 Uitnodigingsbrief

UITNODIGING VOOR DEELNAME ONDERZOEK

We zijn op zoek naar mensen die mee willen praten over onderwerpen die alle Nederlanders aangaan.

Veldkamp Marktonderzoek – een zusterbedrijf van TNS NIPO – voert binnenkort onderzoek uit over de stand van zaken in de Nederlandse samenleving. Wat gaat er goed, wat gaat er minder goed? Wat verwachten we van de politiek? We doen dit onderzoek in opdracht van een niet commerciële, onafhankelijke instelling.

We willen u vragen of u mee wilt doen aan dit onderzoek en op die manier invloed uit te oefenen op het te voeren beleid. Concreet gaat het om het volgende:

- Deelname aan een groepsgesprek van twee uur.
- Het gesprek staat gepland op **donderdag 14 mei** a.s. Start om 19.00 uur.
- Het gesprek wordt geleid door een van onze onderzoekers; u zult samen met zeven andere deelnemers van gedachten wisselen over dit onderwerp.
- Het onderzoek vindt plaats in Den Haag (centrale locatie, vlakbij het NS Station, voldoende parkeergelegenheid).
- Tijdens het gesprek worden video-opnames gemaakt, alleen voor intern gebruik.
- Voor deelname ontvangt u een financiële vergoeding. Indien u meer dan 10 kilometer buiten Den Haag woont, dan worden uw reiskosten vergoed.
- Vanzelfsprekend wordt de door u verstrekte informatie strikt vertrouwelijk behandeld. Uw naam en verdere gegevens worden niet verder bekend gemaakt.

Hoe reageren?

Graag willen we weten of we op u kunnen rekenen. Wilt u meedoen, vul dan onderstaande gegevens in en stuur deze alstublieft zo snel mogelijk terug. Aangezien het onderzoek binnen afzienbare tijd gaat plaatsvinden, willen we u vragen om zo snel mogelijk te reageren, liefst voor 1 mei.

Ja, ik wil meedoen en mijn gegevens zijn:

- Respondentnummer:
- Naam en achternaam:
- Hoogst gevolgde opleiding:
- Beroep / bezigheden:
- Gezinssamenstelling:
- Leeftijd:
- Adres:
- Telefoonnummer(s):

Alvast hartelijk dank voor het invullen van uw gegevens, ik kijk uit naar de reacties. Mocht u meer willen weten over het onderzoek, dan kunt u ons ook bereiken via telefoonnummer 020 – 5225 999. U kunt dan vragen naar XX of XX.

Vriendelijke groet,

Indien we veel aanmeldingen krijgen dan kunnen we niet iedereen uitnodigen. Mocht u op 8 mei niets van ons hebben gehoord, dan kunt u ervan uitgaan dat we voldoende mensen hebben kunnen benaderen. We willen u dan in ieder geval wel hartelijk danken voor uw bereidheid te reageren op dit verzoek.

Bijlage 2 Checklist/kwantitatieve vraag

CHECKLIST BURGERPERSPECTIEVEN 14 MEI 2009

Opdrachtgever: SCP
Onderwerp: 'de stand van zaken in de samenleving'
Methode: groepsdiscussie
Gespreksduur: 1,5 a 2 uur
Locatie: Den Haag

A. Introductie en kennismaking (15 minuten)

- Welkom heten bij Veldkamp
- Opdrachtgever: het Sociaal en Cultureel Planbureau
- Thema: De stand van zaken in onze samenleving. Wat gaat er goed, wat gaat er minder goed? Wat verwachten we van de politiek?
- Spelregels:
  - Het gaat om meningen, dat betekent dat er geen goede of foute antwoorden zijn. Verzoek om vrijuit te spreken.
  - Verzoek om mobiele telefoons uit te zetten.
  - Opname, meekijken en anonimiteitwaarborg.
- We beginnen met voorstelronde: naam, leeftijd, bezigheden, gezinssituatie.

B. De economische stand van de samenleving (10 + 35 minuten)

Deel a: de stand van zaken in de samenleving (10 minuten)

- Hoe vindt u dat het gaat in de Nederlandse samenleving? Gaan we de goede of de verkeerde kant uit? U kunt dit laten zien met de kaart: grijs = verkeerde kant, wit = goede kant.
- Voor degenen met grijze kaart: kom eens met argumenten voor uw mening. Waarom vindt u dat het de verkeerde kant op gaat?
- Voor degenen met witte kaart: Wat vindt u van hun argumenten? Overtuigen deze argumenten u?
- Eventueel: Ik vind alle tot nu toe genoemde argumenten een beetje zwak. Probeer mij nou eens echt te overtuigen.....

- Voor degenen met witte kaart: Welke argumenten zijn er voor uw mening? Waarom vindt u dat het niet de verkeerde kant op gaat?
- Voor degenen met grijze kaart: Wat vindt u van hun argumenten? Overtuigen deze argumenten u?
- Eventueel: ik vind alle tot nu toe genoemde argumenten een beetje zwak. Probeer mij nou eens echt te overtuigen.....

Deel b: de financiële en economische crisis en de media (35 minuten)

- Ik wil het nu met u hebben over de financiële en economische crisis. Is er volgens u inderdaad sprake van een crisis?
- Wat voor gevoelens roept dat bij u op? Met welk gevoel kijkt u daar nu naar?
- Merkt u iets van de economische crisis in het dagelijkse leven? Wat voor een gevolgen heeft het, wat komt u tegen?
- Heeft de crisis ook positieve kanten? Zo ja, welke dan?
- Hoe reageert de Nederlandse overheid op de financiële en economische crisis?
- Heeft u wel of niet vertrouwen in de aanpak van de Nederlandse overheid? Waar zit 'm dat in, hoe komt dat?
- *INT: deel invulformulier 1 uit en laat invullen.*
- Volgt u de berichten in de media over de crisis? Waarom wel/niet?
- Wat vindt u van de hoeveelheid berichten hierover? Waarom te veel, waarom te weinig?
- Hoe is het volgens u gesteld met de begrijpelijkheid: is de berichtgeving makkelijk te volgen of niet? Waar zit 'm dat in?
- Vindt u de berichtgeving over het algemeen (te) optimistisch of (te)pessimistisch? Waarom, waar blijkt dat uit?
- Wat ziet u als het belangrijkste effect van de berichtgeving op ons allemaal: geen onnodige zorgen of juist onnodige paniek? Waardoor komt dat volgens u?
- En de laatste vraag: wat vindt u van de toon van de berichtgeving over de crisismaatregelen van de regering: (te) negatief of (te) positief?
- Zijn alle media daarin hetzelfde of is er verschil tussen de media? Wat dan, hoe dan, waar zitten dan die verschillen?

C. Verdieping uitkomsten kwantitatief onderzoek (45 minuten)

Als tweede onderwerp willen we het gaan hebben over opvoeding. INT: deel invulformulier 2 uit en laat vragen invullen

- Vindt u dat het gezinsleven eronder lijdt als beide ouders werken? Waarom vindt u dat? Waar blijkt dat uit?
- Hoe heeft u de tweede uitspraak beantwoord?
- Waarom vindt u wel of niet dat ouders van nu hun kinderen meer fatsoen bijbrengen? Waaruit blijkt dat?
- Hoe heeft u de laatste vraag over de verantwoordelijkheid voor de opvoeding beantwoord? Wat zijn de argumenten voor het een of het ander?
- Hoe ziet u de taakverdeling tussen school en ouders eigenlijk?
- Hoe vindt u in het algemeen gesproken dat kinderen tegenwoordig worden opgevoed? Heeft u daar voorbeelden van? Wat maakt u mee?
- In hoeverre is de opvoeding nu anders dan die van vroeger? Waarom is dat? Waar wordt dat door veroorzaakt?
- Wat verstaat u eigenlijk onder 'vroeger', hoe lang geleden is dat?
- Waar leidt een goede opvoeding toe volgens u, wat voor volwassenen levert dat op?
- Is opvoeden makkelijker of moeilijker dan vroeger? Hoe komt dat?
- De volgende uitspraak komt uit een onderzoek: *'Het gaat de verkeerde kant op met de jongelui. Kleine kinderen zijn al erg brutaal, de opvoeding is te slap.'* Wat vindt u van deze uitspraak? Herkent u dit?
- Zijn er groepen ouders die het nu lastig hebben met de opvoeding? Zo ja, wie en waarom?
- Hadden deze groepen er vroeger ook al moeite mee?
- *'Waar ik me zorgen over maak is de opvoeding van sommige kinderen, ouders die niet in staat zijn om kinderen op te voeden (zowel allochtonen als autochtonen).'* Wat vindt u van deze uitspraak? Herkent u dit?
- Hoe gemakkelijk of moeilijk is opvoeden eigenlijk? Hoe gaat het u af?
- Wat merkt u in uw eigen omgeving: hoe wordt er opgevoed?
- Heeft u wel eens last van andermans kinderen? Zo ja, wat gebeurt er dan, waar heeft u dan last van?

- Ik leg u een dilemma voor: *alle ouders vinden dat andermans kinderen niet goed opgevoed zijn, die van henzelf zijn wel goed opgevoed.* Hoe valt dat te verklaren?
- Vindt u dat er inderdaad een probleem is rond de opvoeding van kinderen in Nederland of is het allemaal overdreven?
- Indien probleem: wie is er verantwoordelijk voor dit probleem, wie heeft/hebben het veroorzaakt, wie valt iets te verwijten (ouders, school, sportvereniging, overheid)?
- En wie moeten het oplossen? Wie speelt/spelen daar een rol in?
- Nu even iets anders: INT: leg krantenkop voor en vraag: In hoeverre moet de overheid een rol nemen?
- Mag de overheid zich met de opvoeding van kinderen bemoeien? Waarom wel, niet?
- Dilemma: *als de overheid zich er te veel mee bemoeit dan hebben we het over betutteling; aan de andere kant is er een roep om meer bemoeienis tot zelfs een hardere aanpak van probleemjongeren.* Wat moeten we daar mee? Wat wilt u? Hoe ver mag de overheid gaan?
- Vindt u dat de overheid ook in uw gezin mag volgen hoe het gaat? Wat mag wel, wat niet? Waarom?

D. Afronding (5 minuten)

- Wat vindt u ervan dat de overheid dit soort onderzoek laat uitvoeren? Wat maakt u daaruit op?
- Zijn er nog dingen niet aan de orde geweest, maar die u wel belangrijk vindt om te noemen?
- Vragen uit de meekijkruimte?

Dank voor de medewerking.

Nu volgt een aantal vragen over de berichtgeving in de media (tv, kranten, bladen, radio) over de **financiële en economische crisis**.

D62. *In hoeverre volgt u zelf die berichtgeving?*

	1	2	3	4	5		ik weet het niet
helemaal niet	☐	☐	☐	☐	☐	heel intensief	☐

D63. *Wat vindt u van de hoeveelheid berichten?*

	1	2	3	4	5		ik weet het niet
te weinig	☐	☐	☐	☐	☐	te veel	☐

D64. *Wat vindt u in het algemeen van de begrijpelijkheid van de berichten?*

	1	2	3	4	5		ik weet het niet
makkelijk te volgen	☐	☐	☐	☐	☐	te ingewikkeld	☐

D65. *Wat vindt u in het algemeen van de toon van de berichtgeving?*

	1	2	3	4	5		ik weet het niet
te pessimistisch	☐	☐	☐	☐	☐	te optimistisch	☐

D66. *Wat denkt u dat het belangrijkste effect is van de berichtgeving op kijkers/lezers/luisteraars?*

ze maken zich geen	1	2	3	4	5	ze raken onnodig	ik weet het niet
onnodige zorgen	☐	☐	☐	☐	☐	in paniek	☐

D67. *Hoe vindt u in het algemeen de toon van de berichtgeving over de crisismaatregelen van de regering?*

	1	2	3	4	5		ik weet het niet
te negatief	☐	☐	☐	☐	☐	te positief	☐

Wilt u van de volgende uitspraken aangeven in hoeverre u het ermee eens of oneens bent?

Wilt u uw antwoorden in de hokjes aankruisen?

		zeer oneens	oneens	neutraal	eens	zeer eens	ik weet het niet
D59.	Het gezinsleven lijdt eronder als de ouders allebei werken.						
D60.	Ouders van nu brengen hun kinderen meer fatsoen bij dan ouders van 20 jaar geleden.						

D61. Als het gaat om de opvoeding van kinderen, wie zou daar volgens u de meeste verantwoordelijkheid in moeten dragen? **Slechts één antwoord mogelijk**

- Opvoeding is vooral de verantwoordelijkheid van de ouders
- Opvoeding is iets meer de verantwoordelijkheid van de ouders dan van de school
- Opvoeding is iets meer de verantwoordelijkheid van de school dan van de ouders
- Opvoeding is vooral de verantwoordelijkheid van de school

Bijlage 3 Respondentenlijsten

RESPONDENTENOVERZICHT

P4980

14 mei 2009
16.30 – 18.30

Den Haag

M/V	LEEFTIJD	OPLEIDING	BEROEP	GEZIN
M	29	MBO	Installatiemonteur / ondernemer	Samenwonend, geen kinderen
M	58	MTS	Werkloos	Getrouwd, 2 kinderen
V	29	Mavo	Receptioniste, nu arbeidsongeschikt	Getrouwd, zonder kinderen
V	32	MBO	Secretaresse, nu werkloos	Samenwonend, zoontje van 3,5
V	43	Mavo	WAO / huisvrouw	Man / vrouw / 2 kinderen
V	49	Mavo	Administratief medewerkster	Man / vrouw / 2 kinderen
M	48	Mavo	IT-er	Man / vrouw / 2 kinderen
M	35	LBO	Hovenier	Man / vrouw / 3 kinderen

RESPONDENTENOVERZICHT

P4980

14 mei 2009
19.00 – 21.00

Den Haag

M/V	LEEFTIJD	OPLEIDING	BEROEP	GEZIN
M	32	TU	Lead developer	Getrouwd, 2 kinderen van 4 en 2 jaar
M	42	HBO	Administrateur	Single
M	46	SPD	Senior financiële administratie	Getrouwd, 3 kinderen (17,16, 12 jaar)
M	57	Havo	Rijksambtenaar	Getrouwd, 2 uitwonende dochters
V	28	HBO	Winkelmanager	Samenwonend, geen kinderen
V	32	HBO	Student sociaal juridische dienstverlening	Alleenstaande moeder met zoon van 11 jaar
V	40	Havo	Gespecialiseerd verpleegkundige	Getrouwd, 3 kinderen
V	52	WO	Projectmanager / documentaire maakster	Samenwonend, met zoon